

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ПЕДАГОГИКА ІЛІМІ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСЫ*

¹*Сүлейменов Пірімбек Мұхамбетұлы, ²Питер Муурсепп,*³*Молдабек Ескер Бегалыұлы*¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан),*²*Таллин технологиялық университеті (Таллин, Эстония),*³*Нұр-Мұбарак ислам университеті (Алматы, Қазақстан)*¹*spirimbek.@mail.ru, ²yesker.moldabek@gmail.com*¹*Suleimenov Pirimbek, ²Peeter Muursepp, ³Moldabek Yesker*¹*Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)*²*Tallinn University of Technology (Tallinn, Estonia)*³*Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak (Almaty, Kazakhstan)*¹*spirimbek.@mail.ru, ²yesker.moldabek@gmail.com*

Аңдатпа. Бірнеше ғылым саласында қалам тартқан ұлы ойшыл Әбу Насыр әл-Фарабидің еңбектерінің негізінде жазылған бұл мақалада білім мен педагогика мәселесі қарастырылады. Белгілі бір қоғамның мүшесі болып саналатын адамның ақыл-ой қабілетінің, өзара көмек пен қайырымдылыққа негізделген еңбектерінде отырар ойшылы адамға білім беруді жүйелі түрде жүргізудің, ғылым салаларын жіктей отырып, оны үйренушілерге ұғындырудің әдістемелік негіздерін салып берген. Білім алудың басты мақсаты жеке тұлғаны кемеліне жеткізу болса, ал әлемде адамзаттың өмір сүруінің басты мақсаты абсолюттік жақсылық – жоғарғы деңгей деп танылатын бақытқа жету деп анықталады. Әл-Фараби — педагогика тарихында алатын үлкен орны бар асқан дидактик методист, ғұлама болған адам. Ойшылдың бұл саладағы мұраларын сұрыптап, қазіргі педагогика ғылымының даму игілігіне пайдалану — абзал міндеттердің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: Парасаттылық, ізгілік, білім беру, теория, тәжірибе, саяси көшбасшы, моральдық, жеке тұлға, педагогикалық, интеллектуалды білім, дидактика.

Kіріспе

Мындаған жылдар бойы адамзат өркениеті өзінің мәдени мұралары мен ғылыми жетістіктерін келешек ұрпақтарға аманат етіп келеді. Осы бай қазыналарды алғашқы тәлімгерлер қандай педагогикалық әдістемелермен жеткізіп келді, қалайша антикалық заманнан бастап орта ғасырда энциклопедист ғалымдар дүиеге келді, олардың педагогикалық әдістемелері заманауи білім беруден несімен ерекшеленеді деген тақырып осы уақытқа

* Бұл зерттеу мақала ҚР ҒЖБМ ҒК тарапынан қаржыландырылған ЖТН АР19679483 «Әл-Фараби трактаттарындағы педагогикалық мұраларын қазіргі білім жүйесіне кіріктірудің ғылыми-әдістемелік негіздері» атты жоба аясында әзірленді.

дейін шешілмеген мәселелердің бірі болып табылады. Болашағымызды болжай алу үшін өткенімізді дұрыс саралап, одан белгілі бір қорытынды шығаруымыз керек.

Ғылым ретінде қалыптасқан философияның отаны болып табылатын Грекияның алып тұлғалары Сократ, Платон, Аристотель, Ефклид, Пифагор, Птолемей және басқа да грек даналарының педагогикалық идеяларын жаңғыртып, одан әрі дамытып, теориялық білімдер мен практикалық өнерлерді ұштастыра білген ортағасырлық отырар ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің еңбектерін зерделегенде кейбір сұрулардың шешімін тапқандай боламыз.

Бұл тұрғыдан ғалымның шығармалары толыққанды, берері мол шынайы ғылыми білімдерді игерудің кілті болып табылады. Мұндай білімдер математика, физика, метафизика, логика, грамматика, риторика салаларын қамтитын жалпы философия болып табылады.

Әл-Фарабидің ғылыми еңбектерінде «мінез-құлық», «адамгершілік», «еңбек ету», «оқу», «білім», «таным», т.б. педагогикалық терминдер классикалық педагогиканың «тәрбие теориясы» мен «оқыту теориясына» тікелей қатысты екендігін және педагогика ғылымы философияның бір бөлімі ретінде дамығандығын айқындайды.

Әбу Насыр Әл-Фараби (870-950 жж.) - Отырарға жақын Висидж қалашығында, әскербасының отбасында дүниеге келген әлемге әйгілі ойшыл, социолог, математик, физик, астроном, ботаник, лингвист, логика, музыка зерттеушісі. Ол алдымен Отырар медресесінде, Шаш, Самарқан, Бұхара, кейін Харран, Мысыр, Халеб (Алеппо), Бағдад шаһарларында білім алған және трактаттарын жазған. Әл-Фараби өз заманындағы өнер-білімнің ең асылын тандап ала біліп, өз дәуірінің шынайы энциклопедиясын жасап берді. Оның терең мағыналы пікір айтпаған, жете зер салмаған, данышпандық болжам жасамаған бір де бір ғылым саласы жоқ деуге болады [1, 7 б.].

Әл-Фарабидің әлем мен адамзатты түсінуге, адамның әлемдегі орнын анықтауға және дүние мен қоғамның толық интеллектіуалды бейнесіне қол жеткізуге деген құштарлығы зор болды. Ойшылдың интеллектіуалды мұрасы тікелей антикалық философия өкілдері, оның ішінде Платон мен Аристотельдің философиялық ілімдері мен аудармаларына толы, сонымен қатар, өзінің көптеген ғылым салалары бойынша еңбектері де жетерлік. Ғалымдардың пайымдауынша, әл-Фарабидің жетпістен жүз алпысқа дейін трактаттары бар [2, 86 б.].

Ол оқытудың сөздік практикалық әдістері мен көрнекілік, жүйелілік принциптеріне тоқталып, олар туралы диалектикалық, логикалық ой-тұжырымдар жасаған. Сонымен бірге бұл әдістер мен принциптерді оқушылардың (шәкірттердің) жас ерекшеліктеріне қарай біртұтас педагогикалық процесте іске асыру қажеттігін ұсынған.

Әл-Фарабидің пікірінше ғылымдарды оқып-үйрену көп тәсілдермен жүзеге асады, бірақ қайсысын басшылыққа алғанда да ғылымдағы бастапқы ұғымдарды, қағидаларды, алғышарттарды біліп алудан бастау қажет. Осының нәтижесінде түпкі шындық-болмыс оның көріністері танып білінеді. Оқу, үйрену біздерге болмыс бастауларын білуге алып келеді, ал олардан шығарылған қорытындылар ғылыми пәндерді игерудің құралы болады.

Зерттелу әдістері

Аталмыш мақалада Әбу Насыр әл-Фарабидің тәлім-тәрбиелік идеялары теориялық дәрежесі жағынан іргелі педагогикалық ілімге бастапқы негіз бола алғанын, әсіресе оның күллі адамзат қауымдастығының жиынтығы ретінде ұлы қоғамды суреттейтін ізгілік принципі педагогиканың жетекші идеясы болып отырғаны баяндалады. Отырар ойшылының білім алу мен білім берудің маңыздылығын философиялық негіздерін және теориялық мәнін ашу негізінде ғылыми құрал ретінде салыстырмалы теориялық зерттеу әдістерін қолданамыз. Сонымен қатар ізденіс барысында, шетелдік және отандық зерттеуші авторлардың еңбектеріндегі тақырыпқа байланысты жазған ой пікірлерін ғылыми негіз және дереккөз ретінде пайдаланылды. Мәтіндерге герменевтикалық және компаративистік, стилистикалық зерттеу әдістері қолданылды.

Әл-Фарабидің педагогикалық ойларын философиялық тұрғыдан зерттеу барысында, зерттелу негізіне сәйкес, білімді берудің ерекшеліктері мен даму аспектілеріне байланысты феноменологиялық талдау әдістері де қолданылады.

Әл-Фараби және педагогика

Әл-Фарабидің философиялық жүйесінде білім және педагогика әлеуметтік феноменнің бірі болып табылады. Бұл феномен тікелей адам жанымен тығыз байланысты, сонымен қатар, әрбір жеке тұлға қоғамның мүшесі болуға, өзінің жеке кемелінің деңгейіне жетуге, соның нәтижесінде өзіне қойылған басты мақсатқа жетуге ерте жастан бастап дайындалу керектігін айтады. Әл-Фарабидің тікелей білім мен педагогика жайлы ерекше арналып жазылған еңбектерінің болмауына қарамастан, оның «Бақытқа жолды бағыттау», ««Интеллект» сөзінің мағынасы туралы», «Философияны үйренуге дейінгі алғышарттар туралы», «Азаматтық саясат» және тағы басқа философиялық ойларын жете меңгерген адам олардан анық педагогикалық ілім элементтерін аңғаруға болатынына көз жеткізе алады.

Бұл еңбектерде оқытудың мақсаты мен әдістемесі, білімнің беріктігі, жүйелілігі, оқытудың қолжетімділігі, көрнекілігі, білім алушының белсенділігі мен мақсатқа ұмтылушылығына көңіл бөлінген. Дағдылар, әдеттер, қабілеттілік сияқты педагогикалық ұғымдар, тәрбиенің әдістері

талданған. Білімге бағытталған іс-әрекеттердің барлығы әл-Фарабидің ойынша, белгілі бір кезеңде және қоғамда құндылықтар, ілім мен тәжірибелік мүмкіншіліктерді тұлғаның игеруі деп тұжырымдайды [3, 13 б.]. Білім алудың басты мақсаты жеке тұлғаны кемеліне жеткізу болса, ал әлемде адамзаттың өмір сүруінің басты мақсаты абсолюттік жақсылық – жоғарғы деңгей деп танылатын бақытқа жету деп анықталады.

Кемеңгер тұлға, ғалымның ойынша, интеллектуалды білімін қорытындылайтын теориялық ізгілік пен қайырымдылықты, адамгершілікке толы тәрбиенің жетесіне жеткен, тәжірибелік ізгілікті бойына сіңірген адам. Бұл теориялық және тәжірибелік ізгілікті шынайы күшпен сабақтастырған тұлға қоғамның басқа мүшелерінің алдында көшбасшы болып, саяси басшылыққа ие болады деп танылған. Әбу Насыр әл-Фараби моральдық және эстетикалық құндылықтарды біріктіре отырып: жақсылық ол әдемілік, ал әдемілік жақсылықтың бейнесі, сұлулық ақылдылықпен өлшенетін құндылық деп тұжырымдайды. Әл-Фарабидің еңбектері еуропалық Ренессанстың өрлеуіне үлкен ықпал ете отырып, Шығыс пен Батыстың ғылымы мен ежелгі мәдениетін табыстыруда зор рөл атқарды және сол кезеңдегі білімнің дамуына ықпал жасады [4, 352-353 бб.].

Білім берудің тағы бір мақсаты ретінде әл-Фараби саяси көшбасшыларды тәрбиелеу деп түсіндіреді, себебі кез келген қоғам өзін бағыттап, дұрыс жолға салушы көшбасшыға зәру болады.

Сондай-ақ әл-Фараби шығармашылық қабілеттілікті алға тартады, оның басты себебі ретінде теориялық және тәжірибелік шығармашылықтағы кемелділік данагөйліктің белгісі деп қорытындылайды.

Ғалымның пікірінше, білім алу мақсаттарының барлығы үйрену мен тәжірибені бірдей деңгейде біріктерді: кез келген алынған теориялық білім тәжірибе жүзінде іске асылыруы тиіс деп тұжырымдайды. Ғылыми теория тәжірибелік сыннан өтпесе ешқандай да құндылығы болмайтынын аңғартады [5, 67 б.].

Осы аталған мақсаттарды жүзеге асыру барысында білім алу мен оқытуды негізге ала отырып, әл-Фарабидің көзқарастары Платонның ойымен ұштасатынын байқаймыз.

Әл-Фараби «Бақытқа жету жолы» атты трактатында жастарды батырлық, жомарттық, қайырымдылық, қанағаттылық, шешендік, доспейілділік секілді қасиеттерді ұрпақ бойына сіңіру үшін қалай тәрбиелеу қажеттігі жайлы нақты баяндап, өзінің педагогикалық жүйесінің белгілі құрамды бөлігі ретінде бала тәрбиесі мен оқыту мәселесін қатар алып қарастырады. Ол баланың жеке және жас ерекшелігіне мән беріп, балаға қамқорлықпен қарап, қарым-қатынас жасауға баса көңіл бөледі. Ежелгі грек ойшылдарына сілтеме жасай отырып ғұлама балаларды белсенді түрде оқытуды 7-8 жасынан бастауды нұсқайды. Ол оқыту, білім беру мәселелеріне үлкен назар аударып, бұл тұрғыда көптеген түбегейлі, терең пікірлер айтқан.

Әл-Фараби нұсқау беру мен тәртіпке үйретудің аражігін анықтайды. Алдыңғысы теориялық мәдениетке үйретсе, соңғысы тәжірибелік және техникалық қабілеттіліктерді бойға сіңіруге үйретеді. Сондықтан екеуі екі түрлі дүние [6, 214 б.].

Ғалым сезімдік қабылдауға ерекше маңыздылық берумен Платоннан ерекшеленеді. Ол сезім мүшелерін адамзат білімді қабылдайтын жолдар деп түсіндіреді. Мұнан шығатын тұжырым, әл-Фараби білімді сезімдерден бастау алатын концепция ретінде түсіндіреді. Сонымен бірге, ол Аристотельдің «The Book of Demonstrations» (түсіндірмелер) атты еңбегінде «Кімде-кім өзінің сезім мүшелерінен айырылса, білімнен айырылады» деп жазылған ойына үлкен көңіл бөлген [7, 87 б.].

Сезіммен тығыз байланыстағы білім беруге әл-Фарабидің көп көңіл бөлгеніне қарамастан, ұлы ойшыл сезімдер тек сананың құралдары ғана, ал сана өз кезегінде түсінік алуға/үйренуге бағытталған деп түсіндіреді. Ол үйренудің негізгі табиғаты есте сақтау деп түсіндірген Платонның ойын негізге алған.

Білім әл-Фарабидің түсінігінде кемелділік пен бақытқа қол жеткізуге мақсатталған қоғамның барлық мүшелеріне қажет деп танылады. Сондықтан, білім беру әдістері қандай қоғам тобына бағдарлануына байланысты бейімделуі тиіс.

Білім беруде екі негізгі әдіс бар: оның біріншісі жалпы халыққа арналған наным-сенім болса, ал екіншісі билеуші қауымға арналған әрекет-қимыл көрсету деп танылды. Көрсету әдісі сөз арқылы қол жеткізілсе, нанымдық әдісте сөзбен бірге іс-әрекет басшылыққа алынады.

Платонның білім беру моделін басшылыққа ала отырып, әл-Фараби диалог және сөз жарыстыру әдістерін де білім берудің маңызды бөліктері деп тұжырымдайды.

Жалпы халыққа білім беру олардың сана деңгейіне қарай жүргізілу керектігіне де ойшыл көңіл бөлген. Осындай қоғам мүшелерін үйретуде білім берудің тағы бір әдісі – қиялдау арқылы түсінуге қиын құбылыстарды метафора және басқа да ұқсас бейнелермен түсіндіру қажет деп танылды.

Жоғарыда аталған әдістерден басқа, әл-Фараби білім алудың маңызды бөлігі ретінде қайталау мен жаттауды атап көрсеткен. Ойшыл соңғысын екі секцияға бөлген: біріншісі оқушының сөздерді есте сақтағанша қайталап отыруы болса, екіншісі жай жаттап алудан тереңірек ойда тұжырымдауға бағытталған.

Отырарлық ғалым жаттап алу мен түсінудің қайсысы білім алуда маңыздырақ деген сұраққа түсіну есте сақтаудан әлдеқайда жақсырақ екенін, сонымен бірге, есте сақтау тек білімнің бөлшектерін жаттап алумен шектелетінін, ал түсіну үйретіліп жатқан құбылыстарды толығымен ой-санада мазмұндап, нәтижелеуге итермелейтінін айтып жауап қайтарған болатын.

Жалпы білім берудегі басты қатысушылары яғни оқушы мен оқытушы жайлы әл-Фарабидің ойларына тоқтала кетелік.

Ойшылдың тұжырымы бойынша, оқытушы оқыту мәдениетін өз еркімен, ешқандай міндетсіз бойына сіңіру қажет. Жалпы оқытушы тұлғасы келесідей ғылыми және моралдық талаптарға сай келуі керек: өзінің мамандығы бойынша жоғары деңгейдегі білімді, көрсетуге болатын құбылыстарды оңай көрсете білетін, өзі білетін білімді басқаларға тоқи білетін, түрлі мәселелерге төтеп бере алатын тұлға болуы керек.

Ал оқушы болса мынадай қасиеттерге ие болуы тиіс: білім концепцияларын түсіну қабілеті, оны қабылдау қабілеті және сол концепцияларды түсіндіре алу қабілеті.

Сонымен қатар, әл-Фарабидің пікірінше ізденуші әрқашан білім алуға құштар, басқаға көңіл бөлмей тек білім алуға бағытталған тұлға. Себебі оқу немесе білім алу ұзақ уақытты талап ететін дүние.

Ғалым білім беру мәні, оның қатысушыларының негізгі қасиеттерінен бөлек білім беру пәндері тізіміне де ерекше мән берген.

Әл-Фараби педагогикасы оның шығармаларының негізінде

Әр кезеңде өз мақсатына жету үшін білім беру белгілі бір бағдарлама арқылы жүзеге асуы тиіс, яғни білім беру кезектілігі болуы керек. Әл-Фараби білім беруде бағдарлама құрылымын тек адамның өз халқының мәдени құндылықтарын игеруге, ал екінші жағынан, өз сезімдерінің шарықтау шегіне, кемеліне жеткізуге септігін тигізетін білім берудің маңызды бөлігі ретінде қарастырған. Осындай түсінікпен ойшыл ғылым салаларын жүйеге келтіріп қана қоймай, мұсылман философтарының ішінде ең алғашқы болып оларды білім беру мақсатымен жіктеуге көңіл аударған. Оның «Ғылымдарды жіктеу» атты трактаты ғылым тарихында алатын орны ерекше, себебі ғылымдарды жіктеу әдіснамасы әлемдік деңгейдегі ғылым философиясының іргелі туындысы болып табылады [8, 26 б.].

Ұлы ойшылдың пайымдауынша, білім берудің бастамасы ретінде тілден және оның құрылымынан бастау алу керек. Жалпы тілдерді меңгерген тұлға басқа ғылым салаларын үйренуге бастама ашады.

Ойшылдың тілге үлкен мән беруін, оның түрлі мәдениеттермен қоғамдарды салыстыруға септігін тигізген бірнеше тілдерді меңгеруінен аңғаруға болады.

Тілдерді үйренуден соң білім беру бағдарламасы – логиканы үйренуге бағытталуы тиіс деп санады. Себебі, араб тіліндегі ‘logic’ (mantiq) түсінігі сөз бен интеллектуалды үрдістерді біріктірген, сондықтан ойшылдың ойынша, тіл үйрену адам санасын күрделі білімі дәрежеде жұмыс істеуге бастама деп танылды.

Білім беру бағдарламасының келесі құрылымдық бөлшегі математикаға тоқталады. Әл-Фараби теориялық ғылымдардың алғышарты ретінде

арифметиканы меңгеру қажеттілігін атап өткен: “Кімде-кім теориялық шығармашылықты үйренгісі келсе, сандардан, өлшемдерден бастауы тиіс, себебі бұл жүйелер оптикалық, астрономиялық, табиғи ғылымдардың барлығына тән құрылғылар”. Математиканы ойшыл бірнеше түрлерге бөліп қарастырған: сандар (арифметика), геометрия, ғылыми астрономия, музыка, динамика мен құрылғы-машиналар ғылымы.

Осындай нақты ғылымдардан соң теология мен метафизика, одан кейін саяси ғылымдар, құқық, академиялық теология бағдарламада қарастырылады. Қысқаша айтқанда, әл-Фарабидің білім беру бағдарламасы мынадай ғылым салаларының топтарынан құралады: тілдер ғылымы, логика, математика, жаратылыстану ғылымдары, теология, саяси ғылымдар, құқық пен академиялық теология. Қазіргі уақытта орта және жоғарғы оқу орындарындағы білім мазмұнының жаңартылуы тұсында аталмыш ғылымдар жүйесін, олардың мазмұнының пәнаралық байланыстары арқылы қолдану логикасын басшылыққа алу аса тиімді, әрі түсінікті үдеріс болар еді.

Әл-Фарабидің пікірінше, философия құбылыстарды ең жақсы жолмен зерттеуге мүмкіншілік береді, сонымен қатар, ол бақытқа бастар жол. Сонымен бірге оның еркі шындыққа бағытталу үшін ол парасатты жанның күшін жақсартуы керек. Аристотельге еліктегенде, оған деген сүйіспеншілік оны (Аристотельді) ақиқаттан да артық санауға (ешуақытта) дейін асқынып кетпейтін болсын, бұл оған өштік туғызып оны бекерге шығару қаупіне де ұшырамайтын болсын”[9, 706 б.].

Әл-Фарабидің осы пайымдарынан ең алдымен ғылымды зерттеушінің ақиқатты мақсат тұту керектігін айтады және бұл жолда өз жанының парасатты болуы үшін барлық уақытта ізденісте болу керектігін меңзейді. Зерттеу объектісі, мысалы Аристотель болғанда, оған жан-тәнімен беріліп Аристотельді ақиқаттан жоғары қоймауға, яғни жеке басқа табыну қаупінен сақтандырады, немесе оның идеяларын бұрмалап түсінуде оған өшпенділікпен қарамауға шақырады. Сондықтан да ғалым өз зерттеулерінде тұлғаны идеал тұту ойынан аулақ болу керектігін айтады.

Көп жағдайларда жеке тұлғалар жөнінде естеліктер немесе оның ғылыми жетістіктерін көпшілікке танытуда зерттеушілер асыра мақтауға немесе зерттеу объектісінің кейбір тұстарын қателік ретінде көрсетіп, оны даттау істері белең алып жатады. Отырар ойшылы осындай харекеттердің ғылым жолында көптеген зиян алып келетіні жөнінде баса айтып отыр.

Әл-Фараби жалпы қауым мүшелерін, оның ішінде, әсіресе жастарды оқыту, тәрбиелеу процесінде «қатты әдіс» пен «жұмсақ әдісті» ұйымдыстырып қолдануды талап етіп: “Ұстаздың мінез-құлық нормасы тым қатал да болмауы тиіс, тым ырыққа да жығыла бермеу керек, өйткені тым қаталдық шәкіртті өзінің ұстазына қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру ұстаздың қадірін кетіреді, оның берген сабағы мен оның ғылымына шәкірті селқос қарайтын болады.

Ұстаз тарапынан барынша ынталық пен табандылық қажет, өйткені бұлар – жұрт айтқандай, тамшысымен тас тесетін бейне бір су тәрізді. Сондай-ақ ол өзінің сабақтарын бір ғана ғылымның шеңберінен асырмағаны дұрыс, өйткені түрлі пәндермен сабақты ауырлата беру тәртіпсіздікке және белгілі бір жүйеден айырылып қалуға апарып соқтырады. Осының бәрі шәкірт өмірін ұзартады, өйткені тәнді емдеу, Гиппократтың сөзімен айтқанда, өмірді ұзартатын болса, жанды емдеу онан да жақсы нәтижеге жеткізуге тиіс” [9, 706 б.].

Ұстаздың мінез-құлқын суреттегенде, әл-Фарабидің осы принциптерді өзі қолданғаны көз алдымызға елестейді. Салмақты да салиқалы, рухани әлемінің маржандары болып табылатын ғылыми ойларын шәкіртіне шашпауын шығармай қарапайым да түсінікті тілмен жеткізе білетін ұстаздың алып тұлғасын жоғарыда айтылғандай әл-Фараби керемет сомдам берді. Отырар ойшылы қиын ғылыми тұжырымдамаларды басқа зерттеуші ғалымдарға немесе шәкірттеріне оңай да түсінікті ойлармен жеткізу шеберлігін өзінің ұстазы Юханна ибн Хайланнан алғаны жөнінде ортағасырлық араб ғылымының тарихшысы Жамал әд-дин әл-Қифти (1172-1248) атап өткен болатын [10, 118 б.]. Бұл да күні бүгін күшін жоймаған пед агогикалық қағида. Шынында, ойды әр нәрсеге бөліп, жеңілтекке салыну, денсаулық күтпеу ғылымды игерудің, білім алудың дұшпаны деген өте орынды пікірмен келіспеуге болмайды.

Ұстаздың шәкіртке білім беру процесінде шыдамдылығын әл-Фарабидің тасты тесетін су тамшысымен теңеуі - асқан сабырлылық пен өз ісіне деген табандылығын көрсетіп отыр. Сондай-ақ ойшыл білім беруде бір ізгілікті, яғни бір ғылым саласын басқа ғылымдармен араластырып қиындатпай, алдымен бір ғылымды толық игеріп алу керектігін айтады.

Адам бойында туа біткен білім болмайды деген гносеологиялық принципті дәйектілікпен қолдана отырып, Әбу Насыр әл-Фараби этикалық қасиеттер туа бітеді деген пікірді теріске шығарады. Бұл қасиеттер дағды мен тәрбие күші арқасында көрініс табады. Адам парасатты күйінде тумайды, онда тек парасаттылық қабілеті ғана болады, дәл сол секілді ол әуелден жауыз немесе бұзақы, хатшы немесе тоқымашы болып тумайды дейді ғалым.

Жалпы адамзатта қоршаған екі әлем бар – бірі өзін қоршаған сыртқы әлем болса, екіншісі адамның қалыптасқан ішкі әлемі. Өз сана-түйсігімен, пайымдауымен адам субъективті түрде дүниеге деген көзқарасын қалыптастырады. Күнделікті дағды мен тәрбие, білім алуда немесе кәсіп үйренуде адам бойында белгілі бір кәсіпке деген өзінің икемі қалыптасады. Табиғат берген, өз бойындағы кейбір іске деген икемділікті дамытқан кезде ғана адам өз ісінің кәсіби шебері болып машықтанады. Мұндайды атам қазақ туа біткен қасиет дейді. Бұл да көп еңбек ету мен ыждаһаттылықтың арқасында келеді.

Әл-Фарабидің дидактикасында «Музыканың ұлы кітабы» еңбегінің алатын орны үлкен: бұл еңбек музыка сияқты аса қиын да күрделі ғылымды

методикалық жағынан шеберлікпен қиюын тауып құрудың қазіргі күнге дейін мәнін жоймаған тамаша үлгісі болып табылады. Автордың дидактикалық үлкен бір жаңалығы - музыка ғылымының әдіснамалық, әдістемелік, тарихи мәселелерін қамтуы. Музыканың теориялық және әдістемелік жағынан құрудың логикасы арқылы бүгінгі күні ғылыми пәннен оқу пәніне көшудің үлгісін көрсеткен [11, 68 б.]. Осы уақытқа дейін оқу пәнін ғылымның пәндік матрицасына сәйкес құру әдіскер ғалымдардың дидактика аясында зерттеуі жалғастырылуда. Әбу Насыр әл-Фараби музыкалық білім беру мазмұнын меңгерудің тәсілдері мен деңгейлерін анықтап берді. Ғұлама музыкалық білім беру мазмұнын музыка және оны орындау тәсілдері туралы білім (әуенді қабылдау, түсіну және есте сақтау, әуенді қайта шығаруға мүмкіндік беретін қабілетке ие болу, табиғи қабілеттіліктерге сай дарындылық дәрежесіне жету), музыканы орындау тәсілдерін іске асыру тәжірибесі (әуенді үлгі бойынша орындау, әуенді ұғынып орындау), музыкалық шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі (жаңа музыкалық пішіндерді жасау әрекеті - музыкалық кемелдік) деп көрсетеді.

Отырар ойшылының дидактикасында оқытудың екі негізгі формасы бар: біріншісі, зерек шәкірттерге арналған дәлелдеу, абстракциялық қиялдау жәрдемімен сендіру, көз жеткізу; екіншісі: орташа оқушыларға арналған көрнекілік, яғни бейнелеу. Сендіру, көз жеткізу әдісі, біздіңше, қазіргі жай әңгіме эвристикалық әңгіме, дәріс, проблемалы оқыту әдістеріне жақын келеді. Ғалым осыған байланысты практикалық өнер, қол өнерін үйрету методикасы мәселелеріне де тоқталып, мұнда ауызша сабақты шәкірттің жаттығу, машықтану әрекеттерімен ұштастыра жүргізуді ұсынады.

Бұл түсініктемелерде ежелгі авторлардың ғылыми еңбектерінің маңызын өңдеп, жөндеп ықшамдап түсіндіріп, көпшілік оқушы қауымға оқып түсінуге ыңғайлы методикалық түрге келтіреді.

Қорытынды

Әл-Фарабидің ілімдері дүние жүзінде философия мен білім берудің антикалық кезеңнен ортағасырлық кезеңге өтуі мен заманауи кезеңге сіңісуінің бейнесі болып табылады. Уақыт өте ғылымның жаңа жетістіктерінің пайда болуына қарамастан, әл-Фараби мұрасының маңыздылығы күннен-күнге артуда. Білім беру мен тәрбиеде қазіргі таңға дейін ұлы ойшылдың ілімдерінің элементтерінің қолданылуы, оның ішінде, білімнің негізінде әлі күнге дейін тілдер мен математиканы үйрену қажеттілігі, білім берудің тәрбиелеусіз, ал тәрбиелеудің білім берусіз жүзеге аспайтындығы соның айқын дәлелдері екені сөзсіз.

Ғұлама білім алудың, оқудың әдіскерлік, философиялық және әдістемелік, педагогикалық мәселелерін біріктіре, байланыстыра тұтастай алып

қарастырады. Өйткені зерттеліп, қарастырылып отырған нәрселердің, ұғымдардың шығу төркінін, гносеологиялық түп-тамырын білу, оларды жемісті түрде оқып-білудің әдістемелік тура жолын табуға жәрдемдеседі. Мұндай білім алудың тиімділігінің өлшем-таразысы үйрену мен болмыс бастауларының сайма-сай келуі болып табылады. Оның еңбектерінде қазіргі педагогикалық ғылымның жүйелілік және бірізділік, көрнекілік, қонымдылық, тәрбиелік, оқу т.б. дидактикалық принциптерінің нышандары бой көрсетеді.

Әл-Фараби – педагогика тарихында алатын үлкен орны бар асқан дидактик методист, ғұлама болған адам. Ғұламаның бұл саладағы мұралары сұрыптап, қазіргі педагогика ғылымының даму игілігіне пайдалану – абзал міндеттердің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Құл-Мухаммед М. Аль-Фараби. – Алматы: Аруна, 2007. – 96 б.
- 2 Тәжібаева Т.Л. Музей Аль-Фараби: наследуя и преумножая // Вестник КазНУ. – 2011. – С. 89.
- 3 Көбесов.А. Әл-Фараби: монография. – Алматы: Қазақстан, 1971. – 171 б.
- 4 Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алматы, 1975. – 436 с.
- 5 Алтаев Ж. Қазақ халқының рухани мұрасы. – Алматы, 1997. – 108 б.
- 6 Абу-Насыр аль-Фараби. Добродетельный город: Философские трактаты. – Алматы: RS: Международный клуб Абая, 2014. – 504 б.
- 7 Көбесов А. Әл Фарабидің ашылмаған әлемі. – Алматы, 2002. – 176 б.
- 8 Аль Джинди Назих Ахмад. Педагогические наследие аль-Фараби. автореф.:13.00.01. – М., 1991. – 157 с.
- 9 Әбу Насыр әл-Фараби. Қайырымды қала. Музыка туралы кітап. – Алматы: RS: Халықаралық Абай клубы, 2018. – 930 б.
- 10 Дербісәлі Ә. Әбу Насыр әл-Фараби – Ұлы даланың дара тұлғасы: жинақ. – Алматы: Қазақ уни-ті, 2020. – 418 б.
- 11 Көбесов А. Әл-Фарабидің дидактикасы // Қазақстан мектебі. – №11. – 1988. – 68-70 б.

Transliteration

- 1 Qul-Muhammed M. Al'-Farabi [Al-Farabi]. – Almaty: Aruna, 2007. – 96 b.
- 2 Tazhibaeva T.L. Muzej Al'-Farabi: nasleduya i preumnozhayaya [Museum of Al-Farabi: Inheriting and Multiplying] // Vestnik KazNU. – 2011. – S. 89.
- 3 Kobesov.A. Al-Farabi [Abu Nasir Al-Farabi]: monografiya. – Almaty: Qazaqstan, 1971.– 171 b.
- 4 Al'-Farabi. Social'no-eticheskie traktaty [Al-Farabi. Social and Ethical Treatises]. – Almaty, 1975.– 436 s.
- 5 Altaev Zh. Qazaq halqynyn ruhani murasy [The Spiritual Heritage of the Kazakh People]. – Almaty, 1997. – 108 b.
- 6 Abu-Nasyr al'-Farabi. Dobrodetel'nyj gorod: Filosofski traktaty [The Virtuous City:Philosophical Treatise]. – Almaty: RS: Mezhdunarodnyj klub Abaya, 2014. – 504 b.

7 Kobesov A. Al-Farabidin ashylmagan alemi [The Untold World of Al-Farabi]. – Almaty, 2002. – 176 b.

8 Al' Dzhindi Nazih Ahmad. Pedagogicheskie nasledie al'-Farabi [The Pedagogical Heritage of Al-Farabi]. Avtoref.:13.00.01. – M., 1991. – 157 s.

9 Әбу Насыр әл-Фараби. Қажырмды қала. Музыка туралы кітап [Kind city. A book About Music]. – Almaty: RS: Halyқаралық Abaj kluby, 2018. – 930 b.

10 Derbisali A. Abu Nasyr al-Farabi– Uly dalanyn dara tulgasy [Abu Nasir al-Farabi -The Personality of the Great Steppe]. – Almaty: Qazaq uni-ti, 2020. – 418 b.

11 Көбесов А. Al-Farabidin didaktikasy [Al-Farabi's Didactics] // Qazaqstan mektebi. – №11. – 1988. – 68-70 b.

Сүлейменов П.М., Питер Муурсепп, Молдабек Е.Б.
Педагогические взгляды Аль-Фараби

Аннотация. В статье анализируются педагогические взгляды средневекового мыслителя Абу Насра аль-Фараби. Аль-Фараби значительное внимание уделял вопросам воспитания личности и образованию. По мнению учителя Востока, достоинство человека определяется его воспитанностью. Нравственное воспитание гарантирует достижение человеком наивысшего совершенства и счастья. Его произведения «Трактат о взглядах жителей добродетельного города», «Указание пути к счастью», «О достижении счастья», «Гражданская политика» пронизаны идеей о тесной взаимосвязи воспитания и образования, где духовное воспитание включает в себя интеллектуальное и теоретическое воспитание личности.

Ключевые слова: рациональность, добродетель, образование, политический лидер, мораль, личность, педагогика, интеллектуальное образование, дидактика.

Suleimenov P., Peeter Muursepp, Moldabek Y.
Al-Farabi's Pedagogical Views

Abstract. The article analyzes the pedagogical views of the medieval thinker Abu Nasr al-Farabi. Al-Farabi paid considerable attention to the issues of personal upbringing and education. According to the teacher of the East, the dignity of a person is determined by his upbringing. Moral education guarantees that a person will achieve the highest perfection and happiness. His works "A Treatise on the views of the inhabitants of a virtuous city", "Pointing the way to Happiness", "On achieving Happiness", "Civil Policy" are imbued with the idea of a close relationship between upbringing and education, where spiritual education includes intellectual and theoretical education of the individual.

Key words: rationality, virtue, education, political leader, morality, personality, pedagogy, intellectual education, didactics.